

Pálóczi Horváth András

**A visegrádi királyi palota
kora reneszánsz kertje
Régészeti és környezettörténeti kutatások
eredményei**

Nyomtatásban megjelent:

Reneszánsz kaleidoszkóp. A Ráday Gyűjtemény és a Károli Gáspár Református Egyetem 2008. május 7-én rendezett konferenciájának előadásai. Szerk.: Berecz Ágnes és Petrőczy Éva. Ráday Gyűjtemény – Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2009. 137–161.)

2012

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

A visegrádi királyi kertek a forrásokban

A visegrádi királyi központ műemléki rekonstrukciós programja keretében 1993–1999 között folytattuk a királyi palota északi kertjének interdiszciplináris régészeti kutatását, mint a visegrádi Mátyás Király Múzeum és a Magyar Mezőgazdasági Múzeum közös munkáját. A szóban forgó terület egy kb. 60x80 m-es gyepestérség a palotaegyüttestől északra, melyet kelet felől a hegy, nyugat felől a középkori országút vonalával megegyező utca határol. Ezen a helyen volt a középkorban a palotához tartozó gyümölcsöskert, amelyet Oláh Miklós későbbi püspök, ekkor még Habsburg Mária királynénak, Németalföld kormányzójának titkára és kincstárnoka említ 1536-ban írott *Hungaria* című munkájában: „A palota másik, keleti oldalánál szőlővel és gyümölcsfákkal pompázó kert van” (az égtáj megjelölése téves, a gyümölcsöskert valójában a palota épülettömbjétől északra található).¹ Oláh Miklós a Visegrádról szóló fejezet végén még egyszer említi a kertet, a Duna partján álló vízi vár kapcsán: „Falaival a királyi palota oldalához kapcsolódó csodás pompájú kertet és magát a palotát köti össze a várossal, illetve erősíti”.²

A királyi palotáról megemlékező korabeli források (Bonfini, Aelius Lampridius Cervinus, Caspar Ursinus Velius, Oláh Miklós) csodálatosan emlegetik a palota falain belül emelt teraszos függőkerteket, a teraszok illatozó violaágysait, a felső udvar egyenlő közökben ültetett, szabályos fasort alkotó hársfáit, a sétálóutakat szegélyező bukszusokat, a szökőkutakat, a mezei virágokkal pompázó fogadóudvart.³

Visegrádot 1544-ben foglalták el a törökök, az épületeket és kerteket 1552-ben Paulus

Jovius, 1587-ben Reinhold Lubenau már romokban látta. Heltai Gáspár 1575-ben kiadott Magyar Krónikájában a Mátyás által létesített kertekről is megemlékezik, láthatólag többféle kertről, így a leírás egyes részei a gyümölcsöskertre is vonatkozhatnak: „Wissegrád alatt, hol a régi királyoknak fő lakások volt, nagy királyi házakat és palotákat építtete. Azok mellett szép kerteket, haltartókat, vadkerteket, szép márvánkövekből csináltatott csatornás kutakkal, melyek környül szép réz padimentumok valának.”⁴ A Mátyás által épített függőkertek nyomait a romok között még az 1755. évi birtokösszeírás is említi.⁵ A 18. században a romokat kőbányának használták. A királyi palotától északra eső egykori kertet a 19–20. században mezőgazdasági célra hasznosították.

A régészeti ásatás előzményei

Az előzetes kutatási tervben a királyi palotához tartozó mindegyik középkori kert szerepelt: a gyümölcsöskert, a teraszok, a függőkertek, a fogadóudvar, a felső udvar, valamint a ferences kolostor kertje. A palotán belüli teraszok talajrétegeiben – a híres függőkertek helyén – azonban a korábbi régészeti feltárások és műemlékvédelmi munkák oly nagymértékű bolygatást okoztak, hogy ezeken a helyeken már nincs lehetőség a talaj környezetregészeti vizsgálatára. Ezzel szemben a palotától északra fekvő terület, a gyümölcsöskert helye a török kori pusztulás óta beépítetlen maradt és a kutatásra alkalmasnak látszott. Feltehető volt, hogy a középkori szintek, rétegek és objektumok itt kevésbé bolygatottak, és hogy a középkori kertépítés rendszerének maradt valami régészeti nyoma. A kutatás elsődleges célja természetesen a kertrekonstrukció műemléki tervezéséhez szükséges régészeti, botanikai, kerttörténeti adatok szolgáltatása volt, ezen túlmenően azonban reményünk volt arra, hogy a kertben végzett rétegtani kutatások eredményei egyeztetethők a palota építéstörténetével, valamint hogy a középkori Visegrád természeti környezetének

1 OLÁH Miklós, *Hungária – Athila*. Bp., Osiris, 2000. (Millenniumi Magyar Történelem, Források), 22; a forrásrészletet (*Altera ex parte orientalis aulae hortus est vitibus et arboribus fructiferis amoenus*) közli BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*, Bp., Akadémiai, 1966, I, 225.

2 *Haec maenibus suis et hortum mira amaenitate lateri aulae annexum et eandem aulam oppido coniungit confirmatque*. BALOGH, *i. m.*, 226; OLÁH, *i. m.*, 24.

3 BALOGH, *A művészet...*, 224–226; Uő, *Mátyás király és a művészet*, Bp., Magvető, 1985, 175–176.

4 BALOGH, *A művészet...*, 226–227.

5 BALOGH, *A művészet...*, 228.; Uő, *Mátyás király...*, 176.

1. A kert a királyi palota felől, délről az ásások idején 1996-ban. Előtérben a Mátyás-kori földterasz (a szerző felvétele)

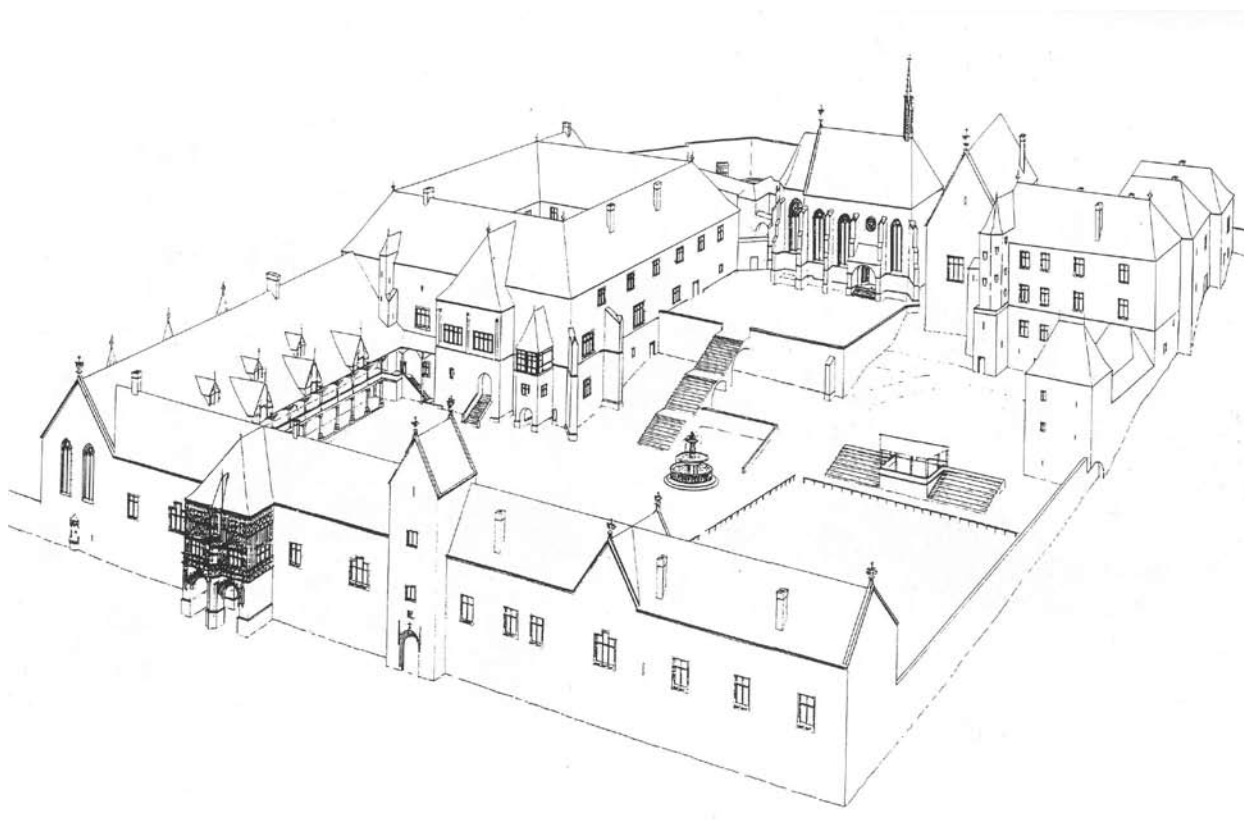
megismeréséhez is fontos tárgyi forrásanyag kerül napvilágra.⁶

Az északi kertben korábban nem történt semmiféle olyan régészeti kutatás, amely a kert szerkezetére, középkori állapotának megismerésére irányult volna. A kert műemléki helyreállítására vonatkozó régebbi tervezői elképzelések nem alapultak előzetes kutatásokon, pusztán a középkori kertépítészet általános jellemzői alapján készültek elvi rekonstrukciós tervek, anélkül, hogy akár a rétegviszonyokról, akár az alaprajzi elrendezésről tájékozódtak volna. A történeti kertek helyreállításának tervezésénél országos viszonylatban is hasonló helyzettel kell számolnunk – vagyis a rekonstrukciók mindezideig nem támaszkodtak teljeskörű régészeti kutatásokra –, ennek fényében a visegrádi kertkutatói program mindenképpen újszerűnek tekinthető a magyar régészetben.

6 PÁLÓCZI HORVÁTH András, SZÓKE Mátyás, *A visegrádi királyi palota középkori kertjeinek kutatási programja*, A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1995–1997, Bp., 1998, 43.

Amikor a középkori gyümölcsös kert régészeti kutatását megkezdtük, sem pontos kiterjedéséről, alaprajzi elrendezéséről, építményeiről, kronológiájáról, sem talajáról, növényzetéről nem álltak rendelkezésünkre adatok, sőt, azt sem tudtuk, hogy egyáltalán számíthatunk-e középkori talajrétegekre vagy a különböző későbbi földmunkák esetleg azokat már elpusztították. Hazai előzmények híján a történeti kertek régészeti feltárására kidolgozott nyugat-európai módszereket igyekeztünk követni, a környezeti régészet szempontjai szerint folytattuk az ásást, természettudományos módszerek széleskörű alkalmazásával.⁷ Csak így lehe-

7 P. MURPHY, R. G. SCAIFE, *The environmental archaeology of gardens = Garden archaeology. Papers presented to a conference at Knuston Hall, Northamptonshire, April 1988*, ed. A. E. BROWN, London, 1991, (CBA Research Report, 78), 83–99; D. DE MOULINS, D. A. WEIR, *The potential and use of environmental techniques in gardens*, *Journal of Garden History* 17:4 (1997), 40–46; Ch. TAYLOR, *The Archaeology of Gardens*, Aylesbury, s.d. (Shire Archaeology, 30); *There by Design, Field Archaeology in Parks and Gardens*, ed. P. PATTISON, Oxford, 1998, (BAR British Series, 267).

2. A királyi palota épületegyüttesének rekonstruált képe, 15. század vége (Buzás Gergely rajza)

tett remélni, hogy találunk az egykori kertből származó botanikai vagy más szerves maradványokat, s hogy adatokat nyerünk a palotakert természeti környezetének rekonstrukciójához. Történeti kertek kutatásánál speciális feladatot jelent annak kiderítése, hogy milyen földművek, víztárolók, vízelvezetők voltak a kertben, található-e természetes vagy mesterséges üledékgyűjtők, a területnek milyen geomorfológiai és talajadottságai vannak, a helynek milyen a mikroklímája, napsugárzás, szélvédettség, talajviszonyok szempontjából van-e különbség a kert egyes részei között. Kutatási programunk során ezekre a kérdésekre is igyekeztünk választ kapni. Megfelelő írott források híján kizárólag a régésztől remélhettük a királyi kert létesítésére, kiépítésére, szerkezetére, kiterjedésére, időrendjére vonatkozó adatokat, jellegének és az egykori udvari életben betöltött szerepének meghatározását.

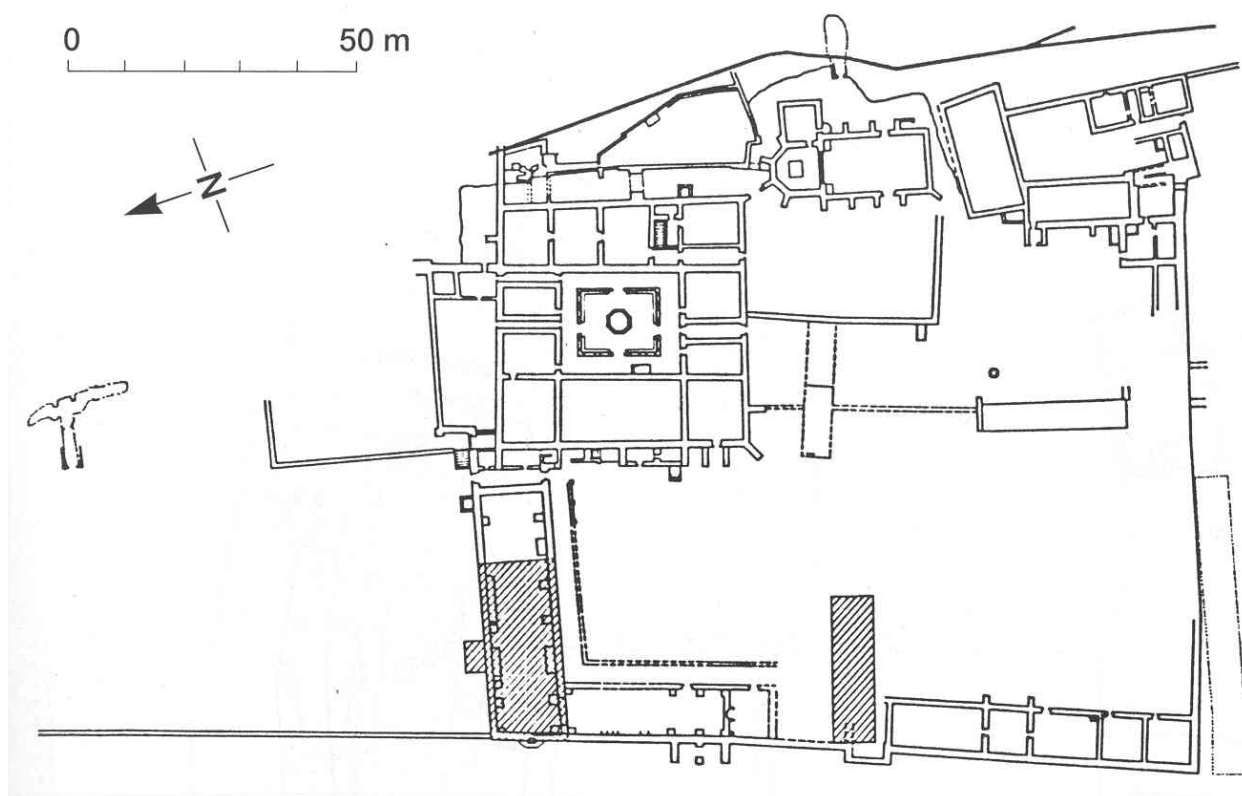
Az ásátások megkezdése előtt geofizikai felmérés készült az északi kert 50×70 m-es szabad területéről, valamint a palota fogadóudvaráról.

A méréseket Pattantyús-Á. Miklós (Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet) végezte.⁸ A mérések célja földradar-térkép készítése volt, amely jól kimutatja a talaj anomáliáit, rétegzettségének jellegzetességeit, bolygatottságát, az esetleges gödröket, árkokat, építményeket. Az elkészült felmérés az északi kert északi felének talaját találta kevésbé bolygatottnak, ahonnan érdemes mintákat venni talaj- és pollenvizsgálatra, illetőleg archeobotanikai gyűjtéshez. A radartérképen lokális anomáliás helyek is mutatkoztak, amelyeket az ásátás során szisztematikusan megkerestünk.

A palotakert régészeti feltárása és környezetrégészeti vizsgálata

Az ásátást kezdettől fogva a környezeti régészet és a településrégészet szempontjai és módszerei szerint folytattuk, feltárási techni-

⁸ PATTANTYÚS-Á. Miklós, *Szakvélemény a visegrádi Mátyás király palota udvarának kijelölt részein végzett földradar mérések eredményeiről*, Bp., 1992, kézirat a visegrádi Mátyás Király Múzeum Adattárában.

3. A királyi palota alaprajza, északi oldalán a kert területe a feltárások előtt

kánkat is ez határozta meg. A régészeti ásatással párhuzamosan geofizikai, geoarcheológiai, geológiai, geomorfológiai, talajtani, paleoökológiai, klimatológiai, malakológiai, palynológiai, antrakotómiai, archeobotanikai és archeozoológiai vizsgálatok történtek. A legtöbb környezettörténeti információt az üledékes objektumok – elsősorban a kutak – betöltésének vizsgálata szolgáltatta.

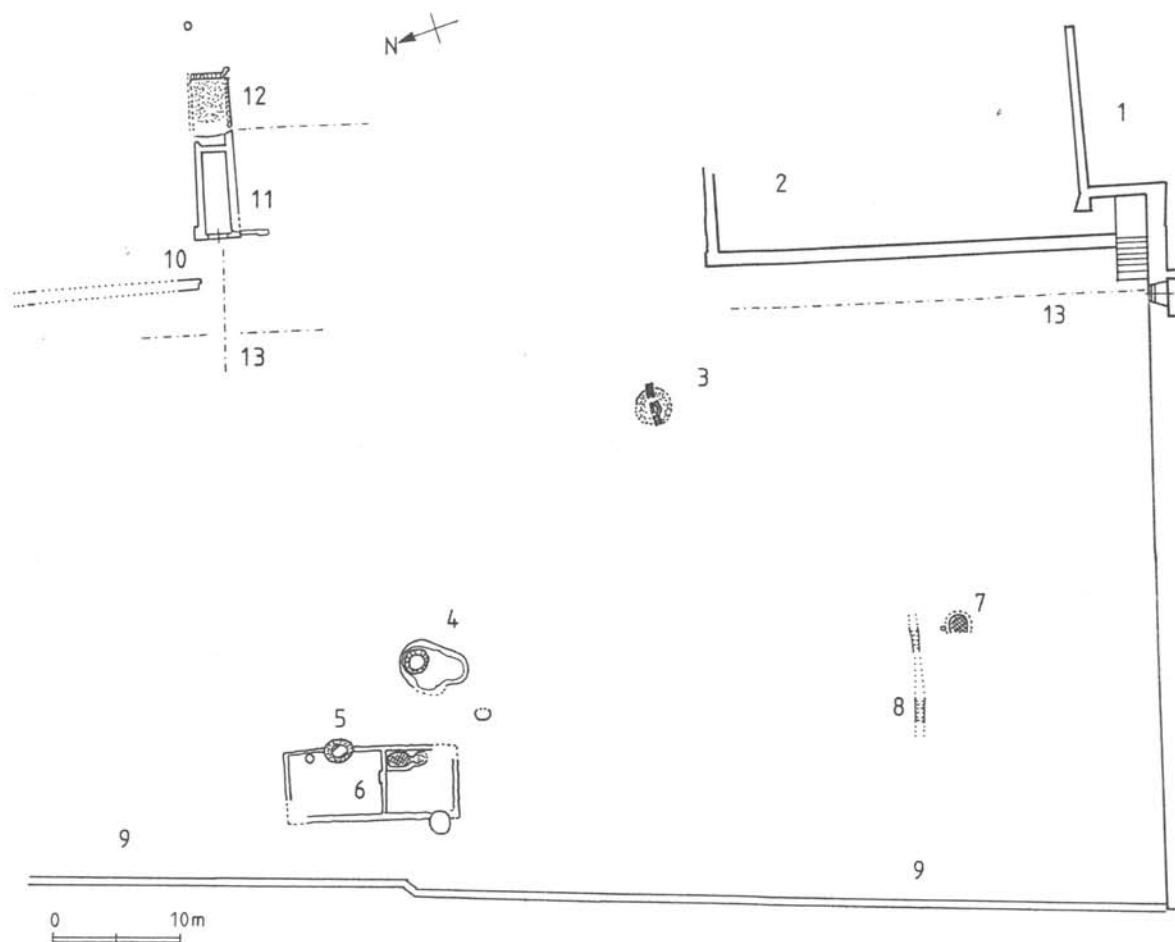
Már a feltárások első szakaszában kiderült, hogy a kert történetileg fontos rétegei nagyrészt érintetlenek. Attól kezdve, hogy a 16. század végén a palota pusztulásnak indult, az elhagyott, gondozatlan kertben vastagon lerakódott a hegyről lemosódott, lilásbarna agyag – a vulkánikus kőzet málladéka –, amely így megvédte a korábbi talajrétegeket. A talaj rétegződése azt mutatja, hogy a középkor folyamán a kertben intenzív talajművelés nem volt – pl. ekével nem szántották –, nem forgatták meg mélyen a talajt, ezért is figyelhető meg jól a palota építkezéseiből származó, apró szemcsés építőanyag törmelék, amely szétszóródott az egykori talajfelszínen. A

kertben feltárt 14–15. századi rétegek és szintek egyeztethetők a palota fő építési korszakaival, a Nagy Lajos-, Zsigmond- és Mátyás-kori építkezésekkel. A helyenként észlelhető legalsó építési réteg a 14. század első felére tehető, egy Károly Róbert-kori építkezéssel azonosítható.⁹ Ez a réteg egy korábbi, Árpád-kor végi járószinten fekszik, melyen a 13. századi váralja település nyomai kerültek elő: egy lakóház (1. sz. ház), egy kemence és az ezen a szinten szétszóródott kerámiatöredékek. A középkori rétegek fölött megfigyelhető egy épülettörmelékes pusztulási réteg, amely a palota és a kert török kori pusztulásáról tanúskodik.¹⁰

A kert teljes területén és fölötté a hegyoldalon Varga András (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) geoarcheológiai fúrás-sorozata tisztázta a talajrétegek elhelyezkedését, fő jellegze-

9 BUZÁS Gergely, *A kápolna és az északkeleti palota építéstörténete = A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete*, szerk. B. G., Visegrád, Mátyás Király Múzeum, 1994, (Visegrád Régészeti Monográfiái, 1), 113.

10 BUZÁS, *i. m.*, 125.

4. *A királyi palota északi kertjének ásatási alaprajza a feltárt fontosabb objektumokkal.*
 1. Zsigmond-kori terasz a lakópalota északi falánál. 2. Mátyás-kori földterasz támfallal.
 3. Szökőkút-alap, 15. század eleje. 4. Zsigmond-kori kút. 5. Nagy Lajos-kori kút. 6. A 14. század eleji 1. sz. ház. 7. Árpád-kori kemence. 8. Vízvezető árok, 14. század. 9. Középkori kőkerítés. 10. Az északkeleti terasz támfala. 11. Pincegádor, bejárati szemöldökkövén „1479” évszám. 12. Terrazzo-padlós kerti ház. 13. Sétálóutak valószínű vonala.

tességeit, az altalaj mélységét és a Mátyás-kori földterasz szerkezetét.¹¹ A kert északnyugati részén, ahol a rétegsorok jó állapotban megmaradtak, Füleky György (Szent István Egyetem, Gödöllő) régészeti talajtani vizsgálatokat végzett, meghatározta a 13–20. századi rétegek összetételét, fizikai és kémiai tulajdonságait, kialakulását, az erózió szerepét. A természetes talajtakaró és az emberi beavatkozás nyomait viselő rétegek összehasonlító elemzésével megállapította, hogy a helyi adottságok milyen

típusú művelést tettek lehetővé.¹² Sümegi Pál (Szegedi Tudományegyetem) a kert földtani és geomorfológiai környezetét vizsgálta a bolygatatlan rétegekben végzett fúrások segítségével. Talaj szedimentológiai, mikromorfológiai és malakológiai elemzést végzett. Rekonstruálta az öskörnyezeti viszonyokat, összefoglalta a Visegrádi-hegységre vonatkozó eddigi geológiai kutatásokat. Az egyik környezettörténeti szempontból fontos objektum, a Nagy Lajos-kori kút (XXI/1. gödör) üledékes rétegeinek módszeres geoarcheológiai feltárását irányította, innen

11 VARGA András, *Visegrád–Palotakert, Régészeti talajréteg felmérés*, Szeged, 1997, kézirat a visegrádi Mátyás Király Múzeum Adattárában.

12 FÜLEKY György, *Kutatási jelentés a Visegrád–Palotakertben végzett talajvizsgálatokról*, Gödöllő, 1997, kézirat a visegrádi Mátyás Király Múzeum Adattárában.

vizsgálati anyagokat vett.¹³ A környezetrégészeti kutatások tudományos előkészítésében és kiértékelésében Jerem Erzsébet (MTA Régészeti Intézete, Archaeolingua) volt segítségünkre.¹⁴

A királyi palota északi kertjének területén az 1950-es évektől kezdve Héjj Miklós, a visegrádi múzeum néhai igazgatója több ízben is szondázásokat végzett. Feltárta, majd visszatevette a kert centrális részén elhelyezkedő 15. századi szökőkút-alapot, megásta a Mátyás-kori pince bejárati részét, megtalálta a fölötté levő terrazzo-padlós épületet. A palotakert utcai kerítésének építésénél rábukkant a középkori alapokra.¹⁵ Sajnos ezekről a munkálatokról részletes dokumentáció nem maradt ránk.

1993–1994-ben a kert északnyugati részén feltártuk a földradar felmérés „J” jelzetű objektumát, amely a Zsigmond-korra keltezhető, kővel bélelt aknájú kútnak bizonyult (IV/1. gödör). A kút mellett keletre mintegy 200 m²-es felületet az altalajig feltártunk. Újra kibontottuk a 15. századi szökőkút-alapot, megkutattuk az északkeleti palota északi zárófalanak alapozását és tisztáztuk a földterasszal való kapcsolatát. 1995–1996-ban a kert déli felében a geofizikai felmérés objektumait kerestük meg. Az Árpád-kor végi járósinten előkerült egy kemence és egy 14. századi árok. A szökőkút környékén lévő rétegeket, a földterasz támfalának alapozását és a terasz feltöltését szintén megvizsgáltuk.¹⁶ 1997–1998-ban feltártuk az

utca felőli kerítés alatt a középkori kő kerítésfal egyes szakaszait és alapozását; a kert északnyugati részén egy kéthelyiséges lakóházat, amely a 14. század elejére keltezhető és a váralja településhez tartozott (1. sz. ház); teljesen feltárással került a lakóház lebontása után létesített, Nagy Lajos-kori kút (XXI/1. gödör). Ásatást folytattunk az ún. Véber-pincénél, amelynek bejáratát a szemöldökkövön levő 1479-es évszám keltezi: feltártuk a pincegádor fölötti kerti ház (2. sz. ház) megmaradt omladékát és terrazzo-padlós helyiségét. A helyszíni környezetrégészeti kutatások és talajvizsgálatok legnagyobb része 1997-ben folyt. 1999-ben kiegészítő feltárással végeztünk az 1. sz. háznál, a kert középső és déli részén, a földterasz támfalának sarkánál. A terasz fölött a hegyoldalon a kert keleti lezárását kutattuk. 2000-ben és 2001-ben a kertben folyó földmunkák (tereprendezés, kertészeti előkészítés) és bontások során további objektumok kerültek elő: a hegyoldalon a kert keleti kerítésfala; a középkori nyugati kerítésfal; az északi téglafal; a 2. sz. ház északi és keleti zárófala.¹⁷

A kert régészeti objektumainak és rétegeinek feltárásán és a talajvizsgálatokon kívül legfontosabb feladatot a kert és környéke növényzetének rekonstrukciója jelentette. Többféle vizsgálati módszerrel gyűjtöttünk botanikai adatokat. Botanikai leletek a száraz talajrétegekben nemigen maradnak meg, legfeljebb szenült állapotban. A két kút iszapos betöltésében gazdag növénytanilag anyagot tártunk fel, így két egymást követő időszakra lehetséges a gyümölcsöskert növényzetének rekonstrukciója: a Nagy Lajos-kori kútból (XXI/1. gödör) a 14. század második felére, a Zsigmond-kori építkezéskor létesített kútból (IV/1. gödör) pedig használatának utolsó időszakára és betöltésének idejére, vagyis a 15. század végére és a 16. század első felére. A IV/1. gödörből 2,5 m³ iszapos földet emeltünk

13 SÜMEGI Pál, *Jelentés a visegrádi Palotakert területén végzett geoarcheológiai, történeti ökológiai munkáiról*, Debrecen, 1998, kézirat a visegrádi Mátyás Király Múzeum Adattárában.

14 JEREM ERZSÉBET, *Szakértői vélemény a Visegrád–Palotakert lelőhelyen végzett környezetrégészeti vizsgálatokról*, Bp., 1997, kézirat a visegrádi Mátyás Király Múzeum Adattárában.

15 DERCSÉNYI DEZSŐ, HÉJJ MIKLÓS, RÓZSA GYÖRGY, *Visegrád = Pest megye műemlékei*, szerk. D. D. Bp., 1958.

16 Az 1993–1996 közötti kutatások eredményeiről megjelent közlemények: PÁLÓCZI-HORVÁTH ANDRÁS, *Recherches archéologiques sur l'environnement écologique du jardin médiéval du palais royal à Visegrád (Hongrie)*. = *Environment and Subsistence in Medieval Europe, Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference*, Vol. 9, eds. G. DE BOE, F. VERHAEGHE, Zellik, 1997, (I.A.P. Rapporten 9), 181–186; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS, *Archéologie du jardin du palais royal de Visegrád et sa reconstruction paléoécologique* = *Atti del XIII*

congress / Actes du XIII congrès / Proceedings of the XIII congress, U.I.S.P.P. Forlì, 1998, Vol. 1, 465–470; PÁLÓCZI HORVÁTH, SZÖKE, *i. m.*

17 PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS, *Visegrád–Királyi palota kertje, Az 1993–1999. évi régészeti ásatások jelentései*, Bp.–Visegrád, 1994–1999, kézirat; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS, *Visegrád–Palotakert, A 2000. és 2001. évi feltárássok jelentése*, Bp., 2001, kézirat; PÁLÓCZI HORVÁTH, SZÖKE, *i. m.*, 48.

ki, amelyet Torma Andrea archeobotanikus (Magyar Mezőgazdasági Múzeum) szitasoron teljes egészében átsizapolt, kiválogatta a mag- és termésleleteket, a növényi szarak maradványait, a természetes famaradványokat, az apró régészeti és archeozoológiai leleteket. Az archeobotanikai vizsgálatok révén 52 növényfaj volt meghatározható, ebből 11 gyümölcsfaj, amelyek nagy valószínűséggel a kertben teremtek (alma, körte, cseresznye, meggy, kajszi, őszibarack, szilva, dió, mogyoró, sárgadinnye, szőlő, az utóbbi magok és szarak formájában). Fogyasztható erdei gyümölcsök, konyhakerti növények, kerti virágok, gyógynövények, valamint ruderális gyomnövények kerültek még elő.¹⁸ Az Anjou-kori kút archeobotanikai leletanyagának kiértékelése sajnos jelenleg még nem áll rendelkezésünkre.

A növényi fajlistát a természetes és szenült famaradványok vizsgálata egészítette ki: mintegy 200 mintát gyűjtöttünk, ebből 21 fajt sikerült azonosítani. Ezek elsősorban a szomszédos erdő fajait képviselik: pl. kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*), gyertyán (*Carpinus betulus*), bükk (*Fagus sylvatica*), lucfenyő (*Picea abies*), magas kőris (*Fraxinus excelsior*), vadalma (*Malus sylvestris*), mogyoró (*Corylus avellana*), kökény (*Prunus spinosa*). Lehetséges, hogy telepített faj volt a kislevelű hárs (*Tilia cordata*), a palota díszkertjének is tartozéka Mátyás király korában. A szelídgesztenye (*Castanea sativa*) és a dió (*Juglans regia*) valószínűleg őshonos volt. Az 1993–1994-ben előkerült famaradványokat Babos Károly (ELTE–TTK Növényismereti Tanszék) határozta meg (9 faj),¹⁹ az 1995-től gyűjtötteket Rudner Zita Edina, aki az összes eddigi antrakotómiai

vizsgálatot (szenült famaradványok vizsgálatát) is elvégezte. Ezzel jelentős új forrásanyagot sikerült bekapcsolni a történeti ökológiai vizsgálatba, így növekedett 21-re az ismert fás növényfajok száma.²⁰ Középkori lelőhelyen első alkalommal történt ilyen mennyiségű szenült famaradvány szisztematikus vizsgálata, ennek köszönhetően a fás növényzet rekonstrukciója különösen fontos része eredményeinknek. Az 1998–2002 között folytatott középkori környezettörténeti programunk (OTKA T-025554) keretében kidolgozásra kerültek a többnyire apró, töredékes fa- és faszénmaradványok mintavételi módszerei és kronológiai meghatározása.²¹

Visegrád növénytakarójának rekonstrukcióját a 14. század második felére a Nagy Lajos-kori kútból vett fűrásminták pollenanalízise alapján Patakné Félegyházi Enikő készítette el.²² A kert fölötti hegyoldalon a 14–15. század folyamán gyertyános-tölgyes erdőtársulás volt. Erdőirtás nyomait a 16. századtól lehet kimutatni. Bár az Anjou-kor második felének királyi kertjét alaprajzi, szerkezeti szempontból még nem ismerjük, a pollenvizsgálatok szerint virágoskerttel, konyhakerttel és egyes díszcserjékkel már számolhatunk. A Zsigmond-korban épült kútból különböző mélységekből vettünk vizsgálati mintát, ezek palynológiai elemzését Bodor Elvira (Magyar Állami Földtani Intézet) végezte el. Valószínűnek tartjuk, hogy a 300–400 cm közötti mélységből vett minta a kút pusztulásának korára, a 16. század közepére jellemző, míg a kútakna aljáról, 400–416 cm-

származó faleletekről, Bp., 1996, kézirat a visegrádi Mátyás Király Múzeum Adattárában.

20 RUDNER Zita Edina, *Visegrád–Királyi Palota kertje. Régészeti ásatás 1997–1999. Faszén minták anthrakológiai meghatározása és famaradványok vizsgálata*, Bp., 1998–2000, szakértői jelentések kézirat a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban; RUDNER Zita Edina, *Arboriculture at the Medieval Royal Palace Garden at Visegrád*, = *European Association of Archaeologists 5th Annual Meeting*, Bornemouth, 1999, 151.

21 PÁLÓCZI HORVÁTH András, *Középkori települések környezettörténeti kutatása. Beszámoló az OTKA támogatásával végzett paleoökológiai és történeti ökológiai kutatásokról*, A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2001–2004, Bp., 2004, 73–92.

22 PATAKNÉ FÉLEGYHÁZI Enikő, *Kutatási jelentés a visegrádi régészeti anyag palynológiai vizsgálatáról*, Debrecen, 1998, kézirat.

18 TORMA Andrea, *Archaeobotanical reconstruction of the Mediaeval Garden of the Royal Palace in Visegrád = Atti del XIII congress / Actes du XIII congrès / Proceedings of the XIII congress*, U.I.S.P.P. Forlì, 1998, Vol. 1, 601–604.; PÁLÓCZI HORVÁTH András, TORMA Andrea, *Environmental archaeological research at Visegrád in the medieval garden of the Royal Palace = Archaeology of the Bronze and Iron Age. Experimental Archaeology, Environmental Archaeology, Archaeological Parks. Proceedings of the International Archaeological Conference Százhalombatta, 3–7 October 1996*, eds. E. JEREM, I. POROSZLAI, Bp., Archaeolingua, 1999, 344–345.

19 BABOS Károly, *Szakértői vélemény a visegrádi középkori királyi palota kertjének régészeti feltárásából*

ről korábbi, a 15. század második felére–végére keltezhető anyag származik.²³ Az eredmények egybevágóan az archeobotanikai vizsgálatokkal és az Anjou-kori kút anyagának palynológiai elemzésével. A távolabbi hegyvidék erdei növényzete mellett mindvégig megtalálhatók az alacsonyabb régiók gyertyános-tölgyesei, az erdei aljnövényzet, az erdőirtások és az erdőszélek növényei, a kertekből származó ültetett fák, egyes gyümölcsök, gyógynövények, rózsafélék, ruderalis növények. A síksági vegetációban a korábbi rétegre a legeltetésre utaló fajok jellemzők, míg később inkább a szántóföldek és a kapás növények gyomtársulásai játszottak szerepet. A talajerózióra, talaj mozgatottságra utaló fajok minden rétegben jelentősek.²⁴

A kertásatás során jelentős mennyiségű állatsontlelet került elő a 14–16. századi rétegekből és objektumokból (4229 db megvizsgált állatsont), amelyek a 14. század eleji váralja település, illetve a 14–15. századi királyi palota táplálkozására jellemzőek. Az archeozoológiai leletek őrzési helye a Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Az 1993–1996 közötti feltárás leleteit Somhegyi Tamás dolgozta fel, az 1997–1998-i ásatás anyagát Kőrösi Andrea. A fogyasztott fajok általuk megállapított sorrendje: szarvasmarha, sertés, juh, házi tyúk, házi lúd. A vadászott és halászott állatokra viszonylag kevés lelet utal, a következők fordulnak elő: mezei nyúl,

gímszarvas, medve, vaddisznó; ponty, csuka, harcsa.²⁵

A királyi építkezések előtt a kert és a palota helyén a IV. Béla által kiépített várrendszerhez tartozó, falusias váralja település (*suburbium*) volt, melynek egyik lakóházát a kert északnyugati részén tártuk fel (1. sz. ház), a kert déli részén pedig egy különálló kemencét. Ezek képviselik itt a legkorábbi, 13. század végi–14. század eleji régészeti réteget. (Korban egyező rétegeket tártak fel az északkeleti lakópalota alatt és a palotaudvaron is.)²⁶ A királyi kert csak az itt álló falusias épületek felszámolása után hozhatták létre. Károly Róbert korában a kert területén még álltak lakóházak, a palota fogadóudvarán feltárt királyi házzal ugyanis egyidős az 1. sz. ház, amelynek lebontására az 1330-as évek után, azaz Nagy Lajos korában került sor.²⁷ Ekkor építették a ház padlójába és alapozásába belevágó ásott kutat (XXI/1. gödör), amely a Zsigmond-kori építkezésekig állt fenn. Az egykori *suburbium* telkeinek egyesítése királyi építkezések céljára tehát Nagy Lajos uralkodása alatt történhetett. Lehetséges, hogy már ekkor létrehozták az első királyi kertet, s a kút ehhez tartozott, hiszen az első lakópalota tervei is ezidőtájt születtek meg. Visegrádon ugyanis Nagy Lajos király kezdte meg az első nagyszabású királyi palota építését 1356–1366 között, melyet később megváltoztatott tervek szerint folytattak, de a grandiózus építkezést csak Zsigmond király fejezte be a 15. század első éveiben.²⁸

Ásatási adataink szerint a palotától északra fekvő gyümölcsöskert tervszerű kiépítésére is a Zsigmond-kori építkezések idején kerülhetett

23 A kút iszapos betöltésében, az Anjou-kori szinttől számított 330–400 cm mélységben került elő egy mészkőből készült kőfaragvány, gótikus fiálé csúcsa (Mátyás Király Múzeum, ltsz. 2003.1.30.1.), amely feltehetően a palota északnyugati épületének 1476–1481 között épült zárt erkélyéből származik (Buzás Gergely meghatározása). Ezt az épületrészt Szapolyai János 1539-ben még renováltatta, az 1544-es török hódítást követően kezdett pusztulni. BUZÁS Gergely, LÖVEI Pál, *A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárt erkélye*. Visegrád, Mátyás Király Múzeum, 2001, (Visegrád Régészeti Monográfiái, 4), 17, 29, 33; BUZÁS, *i. m.*, 121–125. – Ez a kőfaragvány a kút betöltésének korát adhatja meg, amely mindenképpen a Mátyás-kor utánra tehető. Miután meszelt, azaz beépített töredékről van szó, ezek szerint vagy a renoválásakor, vagy a palota pusztulásakor mozdították el eredeti helyéről és került a kútba.

24 BODOR Elvira, *A visegrádi IV/1. gödör (kút) palinológiai vizsgálatáról*, Bp., 2002, kézirat a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban.

25 SOMHEGYI Tamás, *Animal remains from the Royal Palace at Visegrád, Hungary*, = *The Workshops and the Posters of the XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Forlì (Italia) 8-14 September 1996, Series Abstracts 2*, eds. Carlo PERETTO, Carlo GIUNCHI, Forlì, 1996, 224; KÖRÖSI Andrea, *Előzetes jelentés Visegrád–Királyi palota északi kertje állatsont anyagáról 1997–1998 között*, Bp., 2000, kézirat.

26 BUZÁS, *i. m.*, 113; BUZÁS, LÖVEI, *i. m.*, 14.

27 Az 1. ház omladékrétegét keltezi Károly Róbert ezüst garasa (CNH II.6.=MÉ 352., Mátyás Király Múzeum, ltsz. 2003.3.3.1.), amelyet 1330–1332 között vertek, földbe kerülése az 1330–1340-es években történt.

28 BUZÁS, *i. m.*, 114–120.

5. Szűz Mária ábrázolása szimbólumaival, köztük hortus conclusus és szökőkút. Orléans-i misekönyv, Paris, 1519.

sor, a 14–15. század fordulóján. A kert északnyugati részén tett stratigráfiai megfigyelésekből lehet erre következtetni. A lejtős terpen már a 14. század elején, az 1. sz. ház építésekor feltöltötték és elegyentették a talajt. A ház lebontásakor, I. (Nagy) Lajos korában az agyagos-köves omladékokat szintén elegyentették. Erre a rétegre a 14. század végén újabb köves feltöltés került, amelyet 14. század végi–15. századi kerámia keltez, továbbá egy sárgásbarna mázas, fülkébe illő kályhaszobor töredék, amely egy Nagy Lajos korának végén (1368–1382) használatos kályhából származott.²⁹ Ez a

²⁹ Az Anjou-kori I. csoport kályhájának felső részéhez tartozó kályhaszobor alkarjának töredéke, sárgásbarna mázas, I.9.A. típus, jobbra néző férfialak vízszintesen behajlított bal alkarjának töredéke, a kézfej hiányzik. A ruhaujját alul, az alkar teljes hosszában gombsor ékesíti (10 db gomb), az alkart oldalt hullámvonalas rádlisor díszíti (Mátyás Király Múzeum, ltsz. 2001.1.3.). Kocsis Edit, *A kápolna és az északkeleti palota kályhacsempelelei = A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete*, szerk. BUZÁS Gergely, Visegrád, Mátyás Király

tereprendezés tehát a Zsigmond-kor elejére keltezhető, egykorú lehet a XXI/1. gödör (kút) betöltésével. Az 1. sz. ház és a IV/1. gödör (Zsigmond-kori kút) közötti területen 15. századi leletek kelteznek a házomladékok fölötti réteget. A kút környékén 14. század végi kavicsos járószint jelzi a kút építésének korát.

A kertet a nyugati, északi és keleti oldalon kőfállal vették körül. Az utca felőli nyugati oldalon a jelenkori beton lábazatú kerítés alatt mindenütt megtalálhatók voltak a középkori kőkerítés maradványai. Ezek 1984-ben egy földmunka során egyszer már előkerültek a 18. századi kerítés maradványaival együtt, ez utóbbiakat akkor teljesen elbontották. A nyugati kerítésfal alapozását több helyen megkutattuk, megállapítottuk a falhoz kapcsolódó rétegvizsnyokat és a falazás technikáját. Az alapozásárkot kb. 80–90 cm mélyen ásták be a középkori humuszba. Az apró kövekből készült, erős alapozást az alapárokba csapkodott habarcsba rakták. A változó magasságban, az egykori járószinthez képest mintegy 60–80 cm-nyire megmaradt felmenő fal nagyoltan faragott kövekből épült, a hézagok apró kövekkel és kavicsos habarccsal voltak kitöltve. A fal a 14. századra keltezhető. A 18. században a középkori falkoronára szárazon rakott kövekkel ráfalaztak.

Észak felé a középkori kert kiterjedését nem ismerjük pontosan, bár lehetséges, hogy a szomszédos, magántulajdonban levő telken zárult, ahol 1996-ban egy leletmentés során középkori falakat találtak. A keleti kerítésfalat 1999-ben a még erdős, bozótos hegyoldalban kerestük, majd 2000-ben tereprendezéskor került napvilágra.

A Héjj Miklós által feltárt 15. századi, kőből és téglából épített szökőkút-alap keleti oldalán megfigyelhető a bevezető vízvezeték számára készített kő vájat, nyugati oldalán pedig egy szélesebb vájat a kifolyócsőnek. A szökőkút környékén ásatással próbáltuk keresni ezeknek a folytatását, de nem találtunk erre utaló nyomot. A szökőkúthoz tartó vízvezetékét és az elfolyó vizet valószínűleg közvetlenül a felszín

Múzeum, 1994, (Visegrád Régészeti Monográfiái, 1), 127–130; Kocsis Edit, SÁBJÁN Tibor, *A visegrádi királyi palota kályhái és kályhacsempelelei*, Visegrád, Mátyás Király Múzeum, 1998, (Visegrád Régészeti Monográfiái, 3), 9–10, 50, 78, 83, IV. t. 18. kép, IX. t. 29. kép.

alatt vezették. Lehetséges, hogy a kifolyó vízzel a kert nyugati részén halas medencét táplálták, azonban ennek sem maradt régészetileg észlelhető maradványa.

A kert keleti oldalán, a hegylábánál egy L alakú támfallal megerősített, kb. 35 m hosszú földterasz emelkedik, amely a 15. század végére keltezhető. Ez felfogta a hegyről lezúduló csapadékot és lemosódó talajt. A jelenlegi támfal a korábbi műemléki helyreállításakor készült, alatta megtalálható az igen sekélyen alapozott középkori fal, alapozása tulajdonképpen csak egy réteg habarcsos kősor a korabeli talajfelszínbe ágyazva. A sarok kialakítása egy nagy méretű, faragott homokkővel történt. A terasz sarkától észak felé, a szökőkút fölött azt vizsgáltuk, hogy itt, a kert tengelyében volt-e épített feljáró (lépcső), de csak a föld rézsűs kialakításának találtuk nyomát. Az eredeti középkori talajfelszín a szubhumuszban elhelyezkedő görgetegkövek jelezték. Azt az elképzelést, hogy a földterasz fölött a meredek hegyoldalon további, keskenyebb teraszok is lettek volna, az ásatások nem igazolták. A kert északkeleti sarkában, a pincén túl ellenben 2001-ben előkerült egy téglá támfal, amely szintén földterasz maradványának tartható.

A palotakert északkeleti részén látható a középkori eredetű ún. Véber-pince, melynek nyugat felé néző kőkeretes bejáratán a szemöldökkövön 1479-es évszám látható. Ez keltezheti a kertben folytatott Mátyás-kori építkezést. A pincénél Héjj Miklós 1967-ben feltárást folytatott, s a pince fölött terrazzo-padlós helyiséget talált.

1998-ban feltártuk a pincegádort és környékét. A pincelejárát kő oldalfalai a felszín fölött is folytatódnak (falvastagság 56 cm), egymástól való távolságuk 213 cm. A pincegádor déli falának külső síkján, közvetlenül a lejtős talajfelszín fölött megmaradt a középkori vakolat, átlagosan 40 cm magasságig. A vakolat vastagsága 2 cm, rajta bekarcolt kváderminta látható. A pincelejárát boltozata fölött megtaláltuk a középkori terrazzo-padlós épület (2. sz. ház) még érintetlen omladékait, amelyben középkori üvegablak töredékek, ólom ablakkeretek, tetőfedő cserepek, vasszögek, kerámiák kerültek elő. Az épület kerti háznak határozható meg,

6. *Szűz Mária kertje: hortus conclusus, jobboldalt gótikus díszkút, baloldalt csigás kút. Douai, Musée de la Chartreuse, 16. század eleje.*

déli fala megegyezik a pincegádor déli falával, nyugati homlokzata a pincegádor keleti végfalán nyugodott.

A királyi palota északi kertje a Zsigmond-korban

Már a Zsigmond-kori palota felső udvarán is volt egy kis zárt kert, a palota északi oldalához pedig terasz csatlakozott magas támfallal. Ezen a földterazon is lehetett egy kis középkori kert.

Az előzőkben ismertetett ásatási eredmények arra vallanak, hogy a palota nagy, négyzetes épülettömbjétől északra a Zsigmond-kori építkezések idején főúri mulatókertet hoztak létre. Ennek központjában szökőkút állt, amelyet a palota vízvezetéke táplált. A szökőkút határozta meg a kert alaprajzi szerkezetét, e középpontból kiindulva négy táblára osztható a kert. Bizonyára ez a geometrikus felosztás érvényesült az ágyások, az ültetett gyümölcsfák

7. Szerenád egy kertben. Szerelmi kert gyepadokkal és szőlőlugassal, közepén gótikus oszlopos-medencés kút van. Falmetszet Crescenzi művének 1495-i velencei kiadásából

és a sétáló utak rendszerében. A kert északnyugati negyedének közepén új kutat ástak, közel a megszüntetett korábbi kúthoz, melyhez hasonlóan ezt is a kerti munkákhoz használhatták. A kútaknát kövel falazták, egyszerű kő kávája volt, és a gerendából épült kútházat fenyőfa zsindely fedte.³⁰ A 15. századra keltezhető régészeti anyag és a régészeti stratigráfia szerint a kutat sokáig használták, csak a 16. század első felében temették be. A kertet magas, várfalszerű kőkerítés övezte.

30 A szürkésfehér andezittufából faragott kútkávnak 4 db töredéke maradt meg és került elő a kút iszapos betöltéséből, az Anjou-kori szinttől számított 330–400 cm-es mélységből (Mátyás Király Múzeum, ltsz. 2003.1.29.1–4.). A körív egyes szeleteit képező párkánykövek felső, kiugró része hengeres, alatta függőleges profil, alsó szegélye befelé ível. A könyöklő rekonstruált vastagsága kb. 19 cm. A kútkáva belső ívének rekonstruált sugara 95 cm, a külső ívé 104 cm. A kútház maradványának tartható néhány erősen korhadtt, alaktalan gerenda töredék, a tetőfedő lucfenyő (*Picea abies*) zsindelyekből 19 db töredéket lehetett azonosítani. A csekély és nem jellegzetes gerenda maradványokból nem lehet rekonstrukciót készíteni, azonban valószínűnek tartjuk, hogy a visegrádi kútház hasonló szerkezetű lehetett, mint az innen nem messze, a Dél-Börzsönyben feltárt toronyaljai pálos kolostor kútháza, amely négyzetes alapú, talpgerendás ácsszerkezet volt, a 14. század végére keltezhető, s szintén zsindelytető fedte: MIKLÓS Zsuzsa, *Falvak, várak, kolostorok a Dél-Börzsönyben*, Bp., 1993, 53–61, 31–32. kép.

A késő középkori leírások és ábrázolások szerint az ilyen típusú főúri mulatókertben általános volt a központi helyen álló szökőkút, körülötte virágágyásokkal, gyepadokkal. Az ábrázolásokon sokszor víznyerésre szolgáló, kávas kút is látható. A sétáló ösvények fából épített, boltíves szőlőlugasok alatt futottak. A kert területének nagy részét gyepes gyümölcsös foglalta el, az élő fák valóságos oszlopcsarnokot alkottak, alattuk árnyas, gyepes-virágos rét volt. A gyümölcsöskert nem gazdasági célokat szolgált, hanem az udvari élet színtere volt, ahol sétálni, felfrissülni, zenélni, játszani, udvarolni lehetett. A kavicsos sétányok szegélyét, a lugasok vázát, a filagóriákat, kerti házakat, madárházat fából, lécekből, karókból készítették, ezért nem találtunk az ásás során épületmaradványokat.

A lovagi kultúra hatását tükröző ilyen típusú kertek a 15. századi Európában általánosak voltak, tervezési elveiket a bolognai Pietro de' Crescenzi (1233 körül–1320 körül) széles körben ismert mezőgazdasági szakkönyve (*Opus ruralium commodorum*, 1304–1309) fogalmazta meg. A bolognai Crescenzi enciklopédikus jellegű művébe beledolgozta a saját korában ismert legfontosabb ókori és középkori szerzőktől (Palladius, Varro, Avicenna, id. Plinius, Albertus Magnus, Isaas Israeli, Dioscorides, Vergilius, Cato, Columella, Mattheus Platearius stb.) nyert ismereteket, de személyes megfigyeléseit, tapasztalatait gyakran előtérbe helyezi az auctorokkal szemben.³¹ A mezőgazdaság ágazatait egymással összefüggésben szemléli, figyelembe veszi az ökológiai, klimatikus és talajadottságokat. A 12 könyvre osztott mű az egyes mezőgazdasági ágazatokat külön-külön tárgyalja, a VIII. könyv foglalkozik az ún. mulatókertekkel. (*Liber VIII. De viridariis et rebus delectabilibus ex arboribus, herbis & fructu ipsorum*).³² Az egyszerű emberek és a középbir-

31 P. TOUBERT, *CRESCENZI, Pietro de' (Pier, Petrus de Crescentiis)*, = *Dizionario Biografico degli Italiani*, 30, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, Cosattini-Crispolto, 1984, 649–657.

32 Pietro de CRESCENZI, *De omnibus agriculturae partibus, & de Plantarum animaliumq; natura & utilitate lib. XII. non minus Philosophiae & medicinae, quam oeconomiae, agricolationis, pastionumq; studiosis utiles*. Basileae, Henrichvm Petri, 1548.

tokosok kertjei után harmadikként a királyok, a gazdag főurak és előjárók számára javasolt kerteket ismerteti. A palotától északra kell létesíteni a kertet, ahol a palota árnyékot ad. A középső részen négyzetes gyepfelület van, melyet virágágy keretez, a gyep közepén kút található, egy fa árnyékában gyeppad húzódik. A kerti házakat gyümölcsfából lehet kialakítani, a tetőt és falakat karók, lécek és kötözők segítségével készítik. A kerti házakat, filagóriákat szőlővel futtatják be. Az épülethez közel ágakból font madárház állhat. Az egyenes sétányok észak és nyugat felé futnak, észak felé egy fallal elválasztott vadaskert következik. A kerteket árok, rózsasövény és magas fal veszi körül. Egy ilyen kert a király és a királyné pihenésére, felüdülésére, a lovagokkal és az udvarhölgyekkel való együtt mulatására szolgál.³³

A királyi és főúri kertek fenti leírása a visegrádi királyi palota északi kertjére is ráillik. Crescenzi latinul írt, majd hamarosan toszkánra fordított műve a 14. század második felében lett egyre népszerűbb, egész Európában ismerték, feltehetően a magyar királyi udvarban is. A késő középkori humanista és a kora reneszánsz kerttervezésre nagy hatással volt. A 15–16. században számos fordítása készült el és 1471-től kezdve több ízben megjelent nyomtatásban is latin, olasz, német, francia és lengyel nyelven.

Ezekben a korai humanista kertekben ugyanakkor a középkori kert szerkezeti elemei és vallásos szimbolikája is továbbélt. A visegrádi kert centrális része megfelel a középkori zárt kertnek (*hortus conclusus*), amely önmagában is Szűz Mária jelképe, mert szépségével, tökéletességével és zártságával lényének lényegét fejezi ki. A *hortus conclusus* gyakran ábrázolják Mária kertjeként. A központi szökőkút szintén Szűz Mária szimbólumai közé tartozik, de lehet Krisztus, az Egyház vagy a Szentírás jelképe is.³⁴ A minden középkori kertben meg-

található rózsza Szűz Mária képmása, de őt még számos más virág is jelképezi. A gyümölcsös maga az Édenkert, ugyanúgy kerítés veszi körül, mint a középkor felfogása szerint a Paradicsomot. A kertet a külvilágtól elválasztó kerítés, a paradicsomi folyókat jelképező szökőkút és a gyepes-virágos térség nélkülözhetetlen elemei a középkori kertnek. A szabályos négy táblára osztás, közepén a szökőkúttal a Paradicsom négy folyóját jelképezi.³⁵

A visegrádi múzeum kőtárában Buzás Gergely megtalálta a gyümölcsöskert szökőkútjának felépítményéhez tartozó kőfaragvány töredéket. Rekonstrukciója szerint ún. tálcás-oszlopos szerkezetű késő gótikus kútról van szó, a tálcás

8. A kerti pince bejáratának szemöldökköve „1479” évszámmal

alsó részből kiemelkedő karcsú oszlop gótikus fiálét jelenít meg. Hasonló díszutak ábrázolásokon gyakran előfordulnak.³⁶ Ugyancsak ilyen típusú kútépítményt rekonstruáltak a franciaországi Tusson falu melletti, a Fontevraud-i

Giardini Medicei. Giardini di palazzo e di villa nella Firenze del Quattrocento, ed. Cristina ACIDINI LUCHINAT, Milano, Federico Motta, 2000, 106–109.

³⁵ Egy 1500 körül készült, az Édenkertet ábrázoló francia miniatúrán Ádám és Éva mögött egy gótikus oszlopos kút látható, amelyből ered a Paradicsom négy folyója (*Miroir de l'humaine salvation*, Chantilly, Musée Condé, ms. 1363), *uo.*, 63–67.

³⁶ Bethszábé fürdője, Jean Colombe miniatúrája, Heures de Laval, 15. század, Paris, Bibliothèque nationale, ms. Lat. 920, fol. 158.; *Traité du jardin amoureux de dévotion*, Chantilly, Musée Condé, ms. 1513, fol. 34 v°, *uo.*, 64, 66.

³³ HERCZEG Ágnes, „Szép és kies kertek”. *A reneszánsz kertművészet kialakulása és elterjedése Itáliában és Magyarországon*, Bp., 1997, 13–15, kandidátusi értekezés kézirat.

³⁴ Colette BEAUNE, *Le langage symbolique des jardins médiévaux = Jardins du Moyen Age*, éd. Pierre-Gilles GIRAULT, Paris, Centre de l'Enluminure et de l'Image Médiévale de Noirlac, Le Léopard d'Or, 1995, 71–75; Maria Adriana GIUSTI, *Giardino mistico e claustrale =*

9. A visegrádi kert szökőkútjának Buzás Gergely tervei alapján rekonstruált másolata, vörösmárványból

apátság filiájaként működő 12. századi apátság kertjében; a rekonstrukció során a középkori kert elrendezését itt a sankt-galleni apátság 9. századi tervrajzának szerkesztési elvei szerint valósították meg.³⁷

A királyi palota északi kertje a Mátyás-korban

Mátyás király uralkodása alatt a visegrádi palota a király vidéki rezidenciája, nyári palotája volt. Mátyás 1476–1485 között újjátta fel a palotát, reneszánsz ízlés szerint átalakította. Minden belsőépítészeti részletet – ablakokat, ajtókat, oszlopokat, kandallókat, kályhákat – kicseréltek, új díszkutat építettek, a teraszokon pompás függőkertet létesítettek. A sétáló utakat sötétzöld bukszusok szegélyezték. A kortársak szerint Mátyás visegrádi palotája az itáliai villaépítkezéseket is felülmúlta. Mátyás halála után II. Lajos korában, illetve Szapolyai János 1539.

³⁷ Marie-Thérèse GOUSSET, *Jardins médiévaux en France*, Rennes, Ouest-France, 2003, 30–33.

évi visegrádi tartózkodása alatt történtek kisebb javítások a palotán.

A királyi palota Mátyás-kori felújítása során, az 1470-es évek végén a gyümölcsös kertben is történtek munkálatok. A kert alaprajzi szerkezetét ugyan megtartották – a gótikus díszkút és az ásott kút továbbra is működött – a felső, keleti oldalon azonban földteraszokat emeltek támfallal (a teraszon gyógynövény- vagy virágágyásokat és pergolát képzelhetünk el) és 1479-ben egy kerti házat építettek pincével. A kert fölé emelkedő, üvegablakos, terrazzo-padlós kis épület a kerttervezés új, reneszánsz eleme, ahonnan gyönyörködni lehetett a Duna felé a kilátásban, alkalmas volt a csöndes félrevonulásra, elmélkedésre, étkezésre vagy bensőséges beszélgetésekre.

A kert növényzetének összetételében ekkor még nem lehetett lényeges változás, a terasz alatt elterülő gyepes gyümölcsös megmaradt az egyszerű virágágyásokkal, bár az előregegett fák helyett bizonyára újakat kellett ültetni. A kora reneszánsz kertek mintaképeként tartott Firenze környéki Medici-kertekben is általában négyzetes, gyepes parcellákba telepített gyümölcsfákat találunk ebben az időben. Feltehető, hogy a Mátyás-kori kertben voltak már formára nyírott fák vagy bokrok is. Számolhatunk kihelyezett cserepes vagy dézsás növényekkel is, de ezek csak a késő reneszánsztól váltak a kertek meghatározó elemeivé.

Az itáliai kora reneszánsz villaépítkezések hatása a visegrádi kertben is kimutatható. A reneszánszban fontossá vált a kert és a táj kapcsolata, a jó kilátás.³⁸ A teraszos elrendezés is ezt szolgálta. A főúri kertek funkciója is megváltozott. Egyrészt a kert a reprezentáció része lett, ahol fogadásokat, lakomákat lehetett tartani, másrészt alkalmas helyszín volt elmélyült társalgásokra költőkkel, filozófusokkal, tudósokkal, akikkel az uralkodó körülvette magát.

A korábbi szakirodalom a firenzei Chimenti Camiciát jelölte meg Mátyás király budai és visegrádi építkezéseinek mestereként, így a kertek tervezőjeként is.³⁹ Újabban kétségek merültek fel a firenzei ácsmester vezető szerepével

³⁸ BALOGH, *A művészet...*, 224.

³⁹ BALOGH, *A művészet...*, 485–487; BALOGH, *Mátyás király...*, 176–177.

kapcsolatban a palotaépítésben. Az építkezések irányítója inkább a kitűnő szobrász és építész, Giovanni Dalmata lehetett, aki 1479 és 1483 között érkezett Rómából Magyarországra.⁴⁰ Tekintettel arra, hogy 1479-ben a kerti lak már állt, Dalmata érkezésekor a kert felújítása már befejeződhetett. Így lehetséges, hogy a főként ács- és földmunkákat igénylő kertépítés még csak Chimenti Camicia nevéhez fűződik.

A visegrádi királyi kert kutatásában, művelődéstörténeti helyének meghatározásában nehézséget jelent, hogy Magyarországon ebből a korból továbbélő kert nem maradt meg. A gazdag itáliai emléanyagban főként a Medici-család vidéki villái mellett létesült kertek vehetők számba, mint ahol a korai reneszánsz kertek jellegzetességei tanulmányozhatók. Természetesen azóta a Medici-villák kertjeit is többször átépítették, eredeti quattrocento kertépítészeti részletek kevés helyen maradtak meg, de a korabeli források (hagyatéki leltárak, levelezések) és ábrázolások segítségével a 15. századi állapotok megközelítően rekonstruálhatók, legalábbis néhány kert esetében. Kitűnő forrásanyagot jelentenek ebben Giusto Utens flamand festőnek a Medici-család villáiról az 1599 körüli években festett lunettái.⁴¹ Ezeket még felfedezhetők egyes középkori és kora reneszánsz kertépítészeti részletek.

Utens képei szerint a 16. század végén még általános volt a kertek fákkal, főként gyümölcsfákkal való betelepítése, melyek rendszerint négyzetes, gyepes parcellákban vagy nagyobb táblákban helyezkedtek el. Castellóban, ahol a Mediciék 1537 és 1593 között nagyszabású építkezéssel monumentális késő reneszánsz kertet alakítottak ki, ezt megelőzően (még 1477 előtt) a korábbi tulajdonos, Andrea della Stufa kis vidéki palotája és gyümölcsöskertje terült el, magas kőfallal körülvéve. A gyümölcsös egy része és a kőkerítés megmaradt, s Utens képen a villa nyugati oldalán a 15. századi *hortus conclusus* továbbéléseként látható egy négyzetes kis zárt kert, melyet két, egymást

keresztező ösvény osztott négy részre, mind-egyikben négy-négy gyógynövényes ágyással, közepén egy növényekből alakított és nyírott tempiettoval. Ez az átépítés előtti, quattrocento állapotokat tükrözi.⁴²

A Mediciék ősi birtokán, Trebbióban még jelenleg is áll a középkori várkastély, melynek kertje egyedülálló módon megőrizte az 1427–1436 között Michelozzo által kialakított kora reneszánsz állapotot. Michelozzo megtartotta az 1427-i kataszteri leírásban említett „két parcella szőlőt”, oszlopsoros lugast tervezett számára, ebből a felső pergola 24 téglaoszlopa napjainkig megmaradt. A két szőlőlugas között nyolc négyzetes ágyásban veteményeskert helyezkedett el. Ezt az egyszerű zárt kertet külön fal vette körül. A kastély előtti gyepes térségen két zöld, kupolás pavilon állt, melyek örözkölkéből, valószínűleg magyaltölgyből készültek oly módon, hogy körkörösön öt fát ültettek, melyek lombját kupola formára metszték, a lombkupolát madárháznak használták. Giusto Utens 1599-ben festett lunettája ezt a középkorias állapotot örökölte meg.⁴³ A Cafaggioloról 1598-ban festett képen a trebbióihoz hasonló zöld pavilont láthatunk a villa előtt, az épület mögötti kertben pedig két szőlőlugast, melyet falazott oszlopok tartanak.⁴⁴

A fiesolei Villa Medici a reneszánsz villaépítés iskolapéldája, már saját korában nagy

42 Cristina ACIDINI LUCHINAT, *Il giardino della villa dell'Olmo a Castello = Giardini Medicei. Giardini di palazzo e di villa nella Firenze del Quattrocento*, ed. C. A. L., Milano, Federico Motta, 2000, 201–206; Mariachiara POZZANA, *I Giardini di Firenze e della Toscana. Guida completa*, Firenze, Giunti, 2001, 56–61; Sophie BAJARD, Raffaello BENCINI, *Toscana, ville e giardini*, Genova, Artemisia, 2002, 48–53; Isa Belli BARSALI, Lionello PUPPI, Gianni Carlo SCIOLLA, *Le grandi ville italiane. Veneto, Toscana, Lazio*, Novara, Istituto Geografico De Agostini, 1998, 124–129.

43 POZZANA, *i. m.* 104–105; Uő, *Il giardino del Trebbio = Giardini Medicei. Giardini di palazzo e di villa nella Firenze del Quattrocento*, ed. Cristina ACIDINI LUCHINAT, Milano, Federico Motta, 2000, 148–152; BAJARD, BENCINI, *i. m.*, 18–23; BARSALI, PUPPI, SCIOLLA, *i. m.*, 112–113; Christopher HIBBERT, *A Medici-ház tündöklése és bukása*, Bp., 1993, 303.

44 Mariachiara POZZANA, *Il giardino di Cafaggiolo = Giardini Medicei. Giardini di palazzo e di villa nella Firenze del Quattrocento*, ed. Cristina ACIDINI LUCHINAT, Milano, Federico Motta, 2000, 153–156.

40 BUZÁS Gergely, *Giovanni Dalmata Herkules-kútja a visegrádi királyi palotában*, Budapest–Visegrád, 2001, 82–86.

41 Daniela MIGNANI, *Le Ville Medicee di Giusto Utens*, Firenze, 2004.

hírnévre tett szert, az itáliai reneszánsz képzőművészetben ikonográfiai elemként többször szerepel (pl. Domenico Ghirlandaio, Antonio és Piero Pollaiuolo, Biagio Antonio használta fel képein). Giovanni de' Medici 1451 és 1457 között építtette fel a villát Michelozzo Michelozzi irányításával, teljesen reneszánsz elvek szerint. A meredeken lejtő terep miatt két teraszos szintet alakítottak ki. A felső szinten a palota előtt fallal körülvett ágyások voltak törpe gyümölcsfákkal. A terasz keleti része ciprusokkal, fenyőkkel és más fákkal beültetett ligetes térség volt madarászóhellyel. Az ábrázolások szerint a felső és az alsó szinten narancsfák álltak. Az 1455–1456-i levelezésből tudjuk, hogy Nápolyból hoztattak gránátalma-, narancs- és citromfát, Ferrarából fehér hússzínű rózsát, és két medencés kutat is felállítottak.⁴⁵

Firenzében, a Palazzo Medici Riccardi palota helyén előzőleg is a Mediciek háza állt a hozzá csatlakozó kerttel. Az 1430-as évek elején épült Casa Vecchiának nagy, téglalap alakú kertje volt, melyet egy igen magas fal vett körbe. A kert belseje különféle részekre oszlott, amelyeket alacsony kőkerítések választottak el egymástól: gyepes térség, kút körüli kert, gránátalmakert, rózsák kertje. Az öntözést földbeásott, alul kikövezett csőrendszer látta el. A kutat putto szobrocska díszítette. Ezt a kertet felszámolták, amikor 1445-ben Cosimo de' Medici elkezdte az új palotát építtetni. A palota mellett is létesítettek egy téglalap alakú kertet, amelyet dél felől egy három árkádos, terasszal fedett loggia zárt le. Mivel ezt a kertet 1518-ban szétrombolták, csak korabeli leírásokból és ábrázolásból tudunk következtetni a szerkezetére. Az utca felőli falnál lombos fák sorakoztak: babérfák vagy magyaltölgyek. A kertben gyümölcsfák és buxusok voltak. Az örökzöldeket állatok alakjára nyírták (pl. elefánt, vaddisznó, kos, nyúl,

szarvasok). A loggia fölötti teraszon függőkert volt.⁴⁶

A felsorolt példák jól érzékeltetik, hogy a quattrocentóban épített főúri kertek képét még a gyümölcsös, illetve a fás-ligetes térség határozta meg, és Itáliában sok helyen még a 16. század végén is ez volt a jellemző. Jelentős átépítésre a 16. század folyamán, elsősorban a reprezentatív célra használt villák kertjeiben kerülhetett sor, ahol a kor ízlésének megfelelően a gyümölcsfák helyét formára nyírott fák és bokrok, cserépedényekbe ültetett citrusfélék, dísznövények foglalták el, a vízellátást és a víz-elvezetést pontos mérnöki munkával tervezett, felszín alá süllyesztett csőrendszerek látták el, és a szökőkutaknál mitológiai alakokat ábrázoló allegorikus szobrokat találunk.

A visegrádi királyi palota északi gyümölcsöskertjét Mátyás király korában még a korábbi, kora reneszánsz elvek szerint korszerűsítették. Az átalakítás a kert belső szerkezetét nem érintette, a gótikus díszkút is megmaradt. Reneszánsz elemnek tekinthető a teraszok kiépítése és a kert fölé magasodó, a Duna felé jó kilátást biztosító kerti ház megjelenése. A kertben folyó építkezések – a pincegádor szemöldökkövén látható évszám szerint – 1479-ben már be is fejeződtek. Mátyás király néhány évvel későbbi villaépítkezései még határozottabban követték az itáliai reneszánsz építészeti elveit: az 1480-as évek elején épült budai-nyéki villa homlokzati árkádsorával, oszlopos tornácával és dekoratív faragványaival a toszkán vidéki villaépítkezés közvetlen hatását mutatja.⁴⁷

45 Pozzana, *I Giardini di Firenze...*, 82–83; Giorgio GALLETI, *Una committenza medicea poco nota: Giovanni di Cosimo e il giardino di Villa Medici a Fiesole*, = In: *Giardini Medicei. Giardini di palazzo e di villa nella Firenze del Quattrocento*, ed. Cristina ACIDINI LUCHINAT, Milano, Federico Motta, 2000, 60–89; BARSALI, PUPPI, SCIOLLA, *i. m.*, 114–115.

46 Cristina ACIDINI LUCHINAT, *Il giardino di Palazzo Medici in via Larga*, = *Giardini Medicei. Giardini di palazzo e di villa nella Firenze del Quattrocento*, ed. C. A. L., Milano, Federico Motta, 2000, 173–185.

47 BALOGH, *Mátyás király...*, 156–159.

10. A visegrádi kert a műemléki helyreállítás után 2005-ben